

В І Д Г У К

**офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
Пахомової Наталії Георгіївни на дисертаційну роботу
Мельніченко Тетяни Василівни «Формування фонологічного
компоненту мовлення в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими
розладами», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка**

Нові пріоритети розвитку української системи освіти ХХІ століття якісно змінили ставлення держави до рівня освіченості й зростання авторитету особистості та її соціальної ролі в розбудові суспільства європейського рівня, що підвищує увагу до психічного і мовленнєвого розвитку школярів. У цьому контексті актуальним є переосмислення практики спеціальної освіти і визначення нових концептуальних підходів до навчання, виховання та соціалізації дітей з особливостями психофізичного розвитку та дітей із тяжкими порушеннями мовлення, зокрема.

Достатній рівень мовленнєвого розвитку, як відомо, забезпечується цілісністю і рівномірністю формування його основних сторін. Порушення балансу такого розвитку за причини наявності певних особливостей, що пов'язані з дефіцитом основних компонентів мовленнєвої функції, зумовлюють необхідність створення адекватної стратегії навчання категорії учнів з тяжкими мовленнєвими вадами в умовах спеціального загальноосвітнього закладу. Неоднозначність прояву мовленнєвих порушень є наслідком наявності різної мовленнєвої патології, що викликає гостру потребу в організації досліджень, які б враховували запити практики з точки зору диференційованого підходу до організації корекційного навчально-виховного процесу та його навчально-методичного забезпечення.

Аналіз результатів сучасних досліджень дає змогу дійти висновку про те, що практично неможливо принципово виокремити мовну систему з когнітивної сфери, адже на становлення всіх її складових впливають когнітивні фактори. Ось чому концептуальні положення нейрофізіології,

психології, психолінгвістики, з позицій яких відбувається науковий пошук відповідей на питання про природу порушення в контексті тяжкої мовленнєвої патології, є провідними у вітчизняній логопедії. Перспективність такої стратегії підтверджується створенням ефективних методик діагностики та диференційованого навчання, що базуються на розумінні цілісного механізму порушення, який передбачає врахування особливостей нейрофізіологічної складової, просторово-функціональної організації мозкових систем, специфіки соціально-психологічних умов дизонтогенезу, своєрідності регуляторного забезпечення психічної активності, перебігу психологічних операцій різної модальності (слухової, зорової, мовленнєворухової, рухової, кінестетичної), мислення та функціонування емоційно-вольової сфери у процесі вирішення лінгвістичних задач. Саме в такий спосіб відбувається навчально-методичне забезпечення корекційної складової, яка потрапляє у коло професійних обов'язків учителів-логопедів. Втім, досвід роботи практиків доводить, що не завжди видається можливим досягти стійкого позитивного результату, особливо у контексті опанування галузевих знань на рівні середньої ланки організації навчально-виховного процесу, коли мовлення перетворюється на засіб здобуття нової інформації у контексті специфічно-галузевої лексики при оволодінні предметами шкільної програми. Ускладнення лінгвістичного матеріалу відповідно до предметного змісту, який простежується під час переходу учнів до середньої ланки навчання, практики розглядають як основну причину виникнення труднощів і зростання кількості помилок в усній і писемній продукції учнів з тяжкими порушеннями мовлення. Спеціальному науковому аналізу такі емпіричні дані не піддавалися, хоча дослідники, які приділяли увагу вивченню різних аспектів мовлення школярів з тяжкими його порушеннями (Н. Гаврилова, О. Гриненко, Ю. Коломієць, А. Колупаєва, С. Конопляна, Н. Манько, І. Марченко, О. Олефір, Л. Парамонова, Г. Парфьонова, К. Піменова, О. Ревуцька, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач, Н. Січкачук, Є. Соботович, М. Шеремет та

ін.), підкреслюють факт привалювання порушень слухових функцій і операцій, а також фонематичної складової, що є індикатором недосконалості фонологічного компоненту мовлення, незважаючи на те, що саме цьому аспекту на всіх етапах надання корекційної допомоги таким дітям приділяється найбільше уваги. Відтак, постає питання у подальшому пошуку можливих причин гальмування розвитку зазначеного компоненту мовлення і шляхів надання допомоги в умовах класно-урочного простору, у вигляді органічної складової цілісного навчально-виховного процесу. Необхідно зазначити, що розширення кола дослідницьких розвідок дає змогу взяти до уваги нові експериментальні дані суміжних наук, суть яких полягає у визнанні важливої ролі емоційних характеристик мовлення у процесі розпізнавання звуків за їхніми акустичними ознаками, що має нейрофізіологічне підґрунтя і є прецедентом для перегляду набору одиниць аналізу у контексті досліджень логопедичного напрямку. Усе зазначене й аргументує актуальність вибору дисертанткою Тетяною Василівною Мельніченко теми «Формування фонологічного компоненту мовлення в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами».

Дисертаційну роботу Мельніченко Т. В. виконано згідно з планом досліджень Інституту спеціальної педагогіки НАПН України «Теоретичні та методичні засади розвитку освіти дітей з особливими потребами» та в межах комплексної теми науково-дослідної роботи лабораторії логопедії «Науково-методичне забезпечення навчання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку різних вікових груп» (Державний реєстраційний номер 0109U000283). Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (протокол №3 від 04.04.2011 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол №9 від 29.11.2011 р.).

Проведений аналіз дисертації Мельніченко Тетяни Василівни дає підстави розглядати її як завершене та цілісне дослідження з проблеми, важливої для вітчизняної спеціальної педагогіки й освітньої практики.

Заслуговує на увагу науково-категоріальний апарат, який характеризується коректним визначенням об'єкту, предмету, мети, завдань, теоретико-методологічного підґрунтя дослідження. Сформульовані завдання підпорядковані меті, засвідчують логічність та послідовність основних етапів дослідження. Серед них: теоретичний аналіз педагогічної, психологічної, лінгвістичної та спеціальної логопедичної літератури з проблеми дослідження фонологічного компоненту мовлення в учнів з тяжкими мовленнєвими розладами; вивчення особливості формування фонологічного компоненту мовлення на основі аналізу специфічних помилок як індикатора якості опанування знань з української мови учнями 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами; визначення психологічних механізмів специфічних помилок, що є причиною виникнення особливостей формування фонологічного компоненту мовлення у зазначеної категорії дітей; розробка та апробація методики формування фонологічного компоненту мовлення з урахуванням психологічних механізмів виникнення особливостей його функціонування на уроках української мови.

Відповідно до змісту завдань, дослідження можна кваліфікувати як теоретико-експериментальне. Наукові позиції, які захищає здобувач, знайшли глибоке теоретико-методичне обґрунтування в підрозділах теоретичної складової роботи, а в експериментально-практичній частині здійснена, як на наш погляд, успішна спроба довести їх правомірність і істинність.

У першому розділі «Теоретичні передумови дослідження проблеми формування фонологічного компоненту мовлення в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами» Тетяною Василівною здійснено ґрунтовний аналіз основних концепцій та стратегій надання допомоги дітям

із важкими порушеннями мовлення відповідно до сучасних потреб педагогічної практики. Аналіз розмаїття тлумачень поняття «фонологічний компонент мовленнєвої діяльності» і розгляд його структури; пошук і відбір лінгвістичних фонологічних знань як складової теоретичного змісту, а також показників ступеня сформованості фонологічного компонента мовленнєвої діяльності; констатація недостатності наукової бази щодо стану сформованості фонологічного компонента мовленнєвої діяльності в школярів 5-6 класів з важкими порушеннями мовлення; вибір і обґрунтування ключових підходів наукового дослідження: психолінгвістичного, лінгвістичного і діяльнісного – основні здобутки теоретичного етапу дослідження, які репрезентовано у вигляді структурно-функціональної моделі організації науково-педагогічного дослідження. Ця модель і виступила у якості підґрунтя реалізації емпіричного етапу наукового дослідження.

Грунтовним є другий розділ дисертаційної роботи – «Дослідження стану сформованості фонологічного компонента мовлення в учнів 5-6 класів з важкими мовленнєвими розладами», у якому представлена мета, завдання та методи констатувального етапу експерименту, здійснено аналіз усної та писемної продукції учнів; когнітивних функцій та операцій, що забезпечують процес опанування фонологічних знань як на теоретичному, так і на практичному рівнях; репрезентовано аналіз результатів першого і другого етапів констатувального дослідження; визначено психологічні механізми специфічних помилок і особливості формування фонологічного компонента мовлення у школярів середнього шкільного віку з важкими мовленнєвими розладами.

Структурні компоненти розробленої автором моделі організації науково-педагогічного дослідження передбачали планування та проведення складного констатувального експерименту, який містив два етапи з позицій вищезазначених підходів. Це забезпечило оперування таким набором

одиниць аналізу, що дає змогу врахувати всі складові успішного становлення фонологічного компоненту, починаючи від церебрально-органічної функції, особливостей розвитку аналізаторних систем різної модальності (рухової, зорової, слухової) та їхньої інтегративної діяльності як нейрофізіологічної основи прояву порушень на мовленнєвому рівні, когнітивних процесів, мисленнєвих операцій, що виступають у якості індикаторів функціонування аналізаторної і мовленнєвої систем. Саме таким виявився зміст цього дослідження, у результаті здійснення якого було визначено та статистично підтверджено диференційовані механізми виникнення порушень та особливості розвитку фонологічного компоненту мовлення у школярів 5-6 класів із тяжкими порушеннями мовлення.

Варто зауважити, що новизна методики формування фонологічного компоненту мовленнєвої діяльності у зазначеній категорії дітей, яку репрезентовано в останньому третьому розділі дисертації «Експериментальна методика формування фонологічного компоненту мовлення в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами», полягає у визначенні чіткої послідовності залучення аналізаторних систем певної модальності при виконанні різноманітних завдань відповідно до конкретних механізмів виникнення помилок при опануванні лінгвістичних знань з розділу програми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» конкретною дитиною з орієнтацією на основну мету навчання – підготовку підґрунтя для засвоєння подальших знань, коли відбувається зміщення акценту з фонологічного на лексичний та граматичний компоненти мовлення, а фонологічний починає виступати на фоновому рівні організації навчальної діяльності на уроках з української мови. Така система роботи дала змогу раціонально підійти до розв'язання корекційних завдань та статистично підтвердити ефективність навчання за запропонованою методикою.

Відзначимо, що робота характеризується структурованістю та логічністю викладеного матеріалу, складається зі вступу і трьох розділів. У

висновках до кожного розділу ґрунтовно представлено основні результати за етапами дослідження. Загальні висновки, список використаних джерел (307 найменувань, з яких 17 іноземною (англійською) мовою) та додатки логічно завершують роботу. Загальний обсяг дисертації становить 282 сторінки, з них основний текст викладено на 178 сторінках. Робота містить 12 таблиць та 19 рисунків на 12 сторінках.

Результати та основний зміст дослідження висвітлено у 14 наукових працях, із них: 7 одноосібних статей у наукових фахових виданнях України, у тому числі 1 у виданні, що входить до наукометричних баз; 5 публікацій апробаційного характеру та 2 публікації в інших виданнях.

Аналіз дисертаційної роботи та автореферату дає підстави стверджувати про наукову завершеність та самостійність рецензованої роботи. Загальні висновки дисертації повністю відображають її основний зміст, вони чітко сформульовані, співвіднесені з завданнями, послідовні та змістовні.

Подані у роботі додатки, які конкретизують зміст дисертації, особливо представлені методики констатувального і формувального етапів, мають практичне спрямування та можуть бути рекомендовані вчителям спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із ТПМ та логопедам.

Результати проведеного автором педагогічного експерименту переконливі й не викликають сумнівів щодо ефективності впровадження розробленої методики у практику навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Одержані автором експериментальні дані та зроблені на їх підставі висновки є переконливими і вірогідними, що забезпечено всебічним теоретичним аналізом науково-практичних здобутків, єдністю теоретичного та експериментального дослідження.

Зазначаємо відповідність автореферату тексту дисертації, адекватне відображення в ньому складових роботи.

Вище зазначене дає підстави вважати, що поставлені в дослідженні завдання виконані.

Водночас рецензована дисертація не позбавлена окремих недоліків, що, однак, не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної наукової роботи. Уважаємо за необхідне висловити деякі *зауваження і побажання*:

1. У першому розділі автор подає теоретичний аналіз педагогічної, психологічної, лінгвістичної та логопедичної літератури з проблеми дослідження фонологічного компоненту мовлення в учнів з типовим мовленнєвим розвитком та з тяжкими мовленнєвими розладами.

Проте, на наш погляд, варто було б проаналізувати процес формування фонологічного компонента мовлення в онтогенезі з позицій лінгводидактики і психолінгвістики. Безперечно збагатило би дисертаційну роботу врахування досліджень А.М. Богуш, Н.В. Гавриш, Л.О. Калмикової та ін.

2. Наступне зауваження стосується представленої в першому розділі структурно-функціональної моделі організації науково-педагогічного дослідження (с. 63), яка на нашу думку, не повністю відображає всі структурні елементи, етапи, напрями представленого дослідження.

3. Мета першого етапу дослідження була визначена дисертантом як «вивчення стану сформованості фонологічного компоненту мовлення в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами» (с. 67), у роботі зазначено, що відповідно до мети розроблено методику констатувального експерименту. На нашу думку, необхідно було представити розроблену методику (із завданнями, зазначенням мети та оцінкою результатів їх виконання, можливістю використання допомоги з боку експериментатора) в основному тексті роботи (в підрозділі 2.1), доцільно чітко представити необхідну кількість завдань із зазначенням критеріїв і відповідних показників стану сформованості фонологічного компоненту мовлення.

4. Дисертація не позбавлена окремих структурних неточностей. У підрозділі 3.1. під назвою «Теоретичні передумови та завдання формувального експерименту» автор подає знову результати дослідження першого та другого етапів констатувального експерименту. Логічним було би перенести цей матеріал у другий розділ роботи.

5. У науковій новизні здобутих результатів, дисертантом зазначено, що «подальшого розвитку набули: наукові уявлення про психолого-педагогічні умови формування фонологічного компоненту мовлення в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами». У авторефераті, на стор. 14 автором зазначено, що у третьому розділі роботи охарактеризовано теоретичні та організаційно-методичні умови формування фонологічного компоненту мовлення; розкрито зміст поетапної системи формування лінгвістичних знань в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами. В тексті дисертації, на наш погляд, недостатньо представлені ці умови та етапи формування системи лінгвістичних знань.

6. Насамкінець, у роботі трапляються лексичні неточності, стилістичні помилки та русизми.

Висловлені у результаті ретельного аналізу роботи зауваження однак, не знижують актуальності, теоретичної і практичної цінності проведеного Т.В. Мельніченко дослідження як системної, цілісної, завершеної наукової роботи.

Загалом дисертаційна робота теоретично і методологічно обґрунтована, має безперечну наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, є самостійним дослідженням, що повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старший науковий співробітник», затвердженого Кабінетом Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук, а її автор – Мельніченко Тетяна Василівна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка.

Офіційний опонент
доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри соціальної освіти і
соціальної роботи
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

Пахомова Н.Г.